
АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига XV

ОДЈЕЉЕЊЕ КЊИЖЕВНОСТИ И УМЈЕТНОСТИ

Књига 24

СРПСКИ ЈЕЗИК И СРПСКО ПИСМО ДАНАС

ГЛАВНИ УРЕДНИК

Академик Рајко Кузмановић

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

Академик Драгољуб Мирјанић

ПРИРЕЂИВАЧ

Академик Слободан Реметић

Бања Лука, 2019.

РЕЧНИК ЈЕЗИКА БРАНКА ЂОПИЋА **

Рада Стијовић

Институт за српски језик САНУ, Београд

Апстракт: У раду се указује на значај и потребу израде речника језика Бранка Ђопића – писца доброг стила, одличног језика и богате и разноврсне лексике, као и представника писаца са запада српске језичке територије, чија лексика не сме да буде занемарена при формирању српског језичког корпуса.

Кључне речи: српски језик, Бранко Ђопић, лексикографија, речници језика писаца.

0. Српска лексикографија не обилује речницима језика писаца. Поред двотомног Речника Његошевог језика¹, Речника поезије Милана Ракића² и два речника приповедака Лазе Лазаревића³ постоји само још неколико мањих лексикографских остварења ове врсте (в. Павковић 2018: 305–313). О значају оваквих лексикографских подухвата већ је говорено у нашој науци. М. Тешић истиче да су они корисни и кад „само региструју значење пишчеве лексике”, али су нарочито важни зато што „омогућују разноврсне лингвистичке и стилистичке анализе, а ако их има и више, онда се поређењем лексике појединих писаца, исте или друге епохе може штошта рећи о одликама и развоју лексике једног језика” (Тешић 1882: 301). М. Дешић наводи да нам такви речници омогућавају „да боље упознамо језик и стил писца, да истовремено дођемо до корисних података о особинама књижевног језика епохе у којој је аутор стварао ... да сазнамо какав је пишчев став о неким појавама у друштву и према животу уопште”. Оправдано поставља питање избора писца с обзиром на то „да нема друштва које би могло материјално да помаже израду рјечника језика свих писаца, нити има средине која рас-

---

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Милица Вујанић, Милосав Тешић и Милан Одавић, *Речник језика Петра II Петровића Његоша*, I–II, Београд–Титоград–Цетиње, 1983.

² Васа Павковић, *Речник поезије Милана Ракића*, Нови Сад, 1984.

³ Бранислава Јелић, *Речник приповедака Лазе Лазаревића*, Нови Сад, 2008; Наташа Вуловић, *Лексика у приповеткама Лазе К. Лазаревића*, Београд, 2010.

полаже толиким бројем лексикографа, неопходних за тако обиман посао” (Дешић 1990: 288–289).

Нема сумње да при избору писаца чија лексика треба да буде сабрана у речник међу првима треба да буде један од класика српске књижевности – Бранко Ћопић. Много је разлога за то.

1. Ћопићев лексички и идиоматски изванредан језик, његова пребогата, врло разноврсна лексика треба да буде заступљена у свим садашњим (онима који се сада израђују) и будућим речницима српског књижевног језика. То омогућује и чињеница да Ћопић у највећој мери пише књижевним језиком (уосталом, говор његовог родног Подгрмечја, омиљеног простора његове прозе, у основици је српског књижевног језика (и)јекавског изговора). Проза за децу писана је готово искључиво њиме, а у осталим прозним остварењима приповедач говори књижевним језиком, а јунаци у дијалекту (мада ни они не доследно). Што се лексике тиче, Ћопићево дело обилује покрајинским речима које по форми, по фонетско-морфолошкој структури најчешће одговарају књижевнојезичком стандарду па стога могу да буду одличан потенцијал за његово богаћење (зато се и могло догодити да у РМС има неколико хиљада примера из Ћопићевих дела).⁴

Писци често посежу за завичајном лексиком „пошто су им ресурси ограничени крутим нормирањем по правилу недовољни” (Рамић 2017: 92),⁵ а, као што је познато, народни говори су потенцијална лексичка ризница књижевног језика, „извор подмлађивања’ националног језика, нарочито спремиште потенцијалног општеупотребног језичког материјала” (Вајсгербер 1956: 261, према Рамић 2017: 91). Пут дијалекатској лексици у стандарднојезички систем обезбеђују књижевно-уметнички текстови. Када се, као код Ћопића, споје дело несумњиве уметничке вредности и богата књижевна и завичајна лексика, нема сумње да је тој лексици место у речницима књижевног језика. Не може се са сигурношћу знати да ли ће она постати део стандарднојезичког лексичког фонда, али је важно ставити је стандардном језику, односно савременом читаоцу на располагање.⁶

⁴ О дијалекатским и покрајинским особинама Ћопићеве прозе в. Стијовић 2016.

⁵ М. Пешикан истиче да би „богаћење изражајног фонда било успешније ... ако би писац обилније захватао у постојећу лексичку ризницу, ако би се систематски упознавао са оним што већ постоји” (Пешикан 1970: 187). М. Радовић-Тешић такође пише о богаћењу стандардног језика регионалном лексиком која је заступљена у „делима доказане уметничке вредности” (Радовић-Тешић 2009: 165).

⁶ Ни литература не нуди одговор на то који су општеприхватљиви критеријуми који би омогућавали разврставање лексике из целокупног лексичког фонда с обзиром

2.1. Корпус из кога се црпи лексика српског језика мора да обухвати све српске територије – од крајњег запада до крајњег истока. Поготово треба бити обазрив са западом језичке територије да се не би десило да нешто што припада српском корпусу отуђимо не препознавши га као такво.⁷ Ако се не ослонимо на грађу, могло би се догодити да изостане нешто што се више (или само) говори у западним крајевима, а свакако припада српском корпусу.

У речницима српског језика (РСАНУ и РМС) има речи које су потврђене само Ћопићевим примерима или, уз његове, примерима хрватских писаца. Тако је, нпр., прилог *нујно*, у значењу „жалосно, тужно, сетно”, потврђен примерима И. Козарчанина, С. Крањчевића, В. Е. Цара, Е. Кумичића, К. Ш. Ђалског и једним примером Бранка Ћопића. Прилог *бескућно* и глагол *б(ј)ежакати* доноси речник хрватског стандардног језика, а РСАНУ и РМС има само потврде из Ћопићевих дела. У грађи за РСАНУ глагол *швигнути* „звизнути, произвести оштар звук”, који налазимо код Ћопића, потврђен је примерима С. Колара, А. Цесареца, Анте Ковачевића и једним примером из Илустроване ратне хронике, листа који је уређивао Ј. Ј. Змај⁸, а глагол *чрчкати* поред Ћопићевих илуструју примери С. С. Крањчевића, И. Кршњавог, Д. Шимуновића, В. Новака и један пример из збирке речи из српских крајева Хрватске Марице Косановић, рођене Тесла.⁹

2.2. Ћопићева лексика и уопште Ћопићев језик и стил још увек нису довољно проучени и то је један од разлога због којих би било добро сабрати на једном месту његову лексику, свакако богато посведочену примерима.

Проучаваоци његовог језика, као и речници, неретко квалификују поједине речи из његових дела као индивидуалне, необичне, нераспро-

на могућност њене стандардизације. Л. П. Крисин запажа: „Нелегко ответить на вопрос: чем определяется выбор вовлекаемой в литературное употребление диалектной, просторечной, жаргонной и тому подобной лексики? Ведь в этом выборе чрезвычайно трудно проследить какие-либо закономерности, продиктованные системными языковыми отношениями” (Крисин 1968: 62, према Рамић 2017: 65). Свакако је лексика поље где норма треба да буде нарочито флексибилна, како је то истицао и М. Пешикан: „Језичка дисциплина влада и треба да влада у правопису, гласовном систему и граматичким облицима, али је речник поље где језик живи, где се богати и овладава новим могућностима” (Пешикан 1970: 186).

⁷ Са тим изазовима се неретко сусрећу лексикографи на РСАНУ када наиђу на недостатак грађе из српских извора, а оправдано се претпоставља да је мора бити (а принцип је јасан – не доносити ништа што грађа не потврђује).

⁸ Код Змаја налазимо и несвр. глагол *швигати* (у грађи за РСАНУ).

⁹ Примери Ј. Ј. Змаја и М. Косановић налазе се у необјављеној грађи за израду Речника САНУ.

страњене и сл. Тако Марјановић пише о Ћопићевим „личним речима”, његовим „језичким производима” као што су *потукач, дост, кукавел, незнајша, пржљив, пожмирен, згубидан, лазити, бактати се* (Марјановић 1982: 162, према Тошовић 2012: 331). Тошовић говори о Ћопићевим идиолектемама¹⁰, у које убраја лексеме *зеричак, осук, пријашин, дост, нашушурен, отклипати, незнајша, потукач, базање, мртвоузлица* итд. Чак и Н. Рамић, који указује на неоснованост неких оваквих тврдњи,¹¹ наводи речи *уњирити, ћокнути, срондачити* као „ауторске неологизме”, чији се „другачији статус лако... доказује... лексикографском анализом” (Рамић 2017: 91).

Увидом у лексикографску и другу литературу може се видети да наведене лексеме нису Ћопићеве кованице или необичне речи већ се срећу и код других писаца или живе у народним говорима. Велику помоћ у доношењу оваквих закључака пружа грађа на основу које се израђује Речник САНУ, а која се налази у Институту за српски језик САНУ¹², као и два речника С. Далмације: Рјечник говора Срба западне Босне (РЗБ) и Рјечник говора Поткозарја (РПк).

Два наведена речника сведоче о постојању именица *осук* „издужена поворка, гомила” и „чопор, крдо, стадо” (РПк), *пријашин* „хип. од пријатељ” (РПк), *дост* „пријатељ” (РПк), глагола *заракијати се* (РПк), *бугињати*, који је у РСАНУ квалификован као индивидуална творевина (РЗБ), *придева кан* „вољан” (ГЗБ) итд.

Лексему *потукач* налазимо богато посведочену у грађи РСАНУ – користи је Матавуљ у роману *Ускок*, Маретић у преводу *Одисеје*, Глишић у преводу *Рата и мира*, Винавер у преводу *Гаргантје и Пантагруела*, Пекић у *Златном руну* итд., а забележио ју је и Вук у своме *Рјечнику* са потврдом из Лике. Придев *пржљив* забележили су Никола Наранчић, аутор збирке речи из Лике (1902. год.) и Милан Поповић, аутор збирке речи из Врховина у Хрватској (1900. год.), а потврду из Лике доноси и РЈА (као и именице *пржљивост, пржљивац, пржљивица*). Лексеме *ћокнути* и *срондачити се* такође нису „ауторски неологизми” – прва је забележена у Пољицама у Далмацији, а налазимо је и

¹⁰ Под идиолектемама Тошовић подразумева ауторске неологизме, кованице, ретке и необичне речи (Тошовић 2012: 327).

¹¹ „Ако се провери у лексикографској литератури, види се да су наведене лексеме потврђене и пре него што их је Ћопић употребио, односно да су функционисале у народним говорима и раније, па нису никакви нови ‘језички производи’” (Рамић 2017: 91).

¹² Грађа, која броји преко пет милиона картица, засада није доступна широј јавности, али се од 2016. дигитализује (под руководством Р. Стијовић), што ће омогућити њену прегледност и доступност.

у збирци приповедака *С личке груде* Б. Будисављевића, као и у *Речнику косовско-метохијског дијалекта* Глише Елезовића (у значењима „кврцнути, лупнути ('кокош ћокне')”, „ударити на малој површини”); у РЗБ је забележена именица *ћок* „пањ на коме се секу дрва”, која се свакако може довести у везу с овим ономатопејским глаголом. Глагол *срондати се* у значењима „срозати се, срушити се” и „пропасти” забележен је у РЈА са потврдама из Лике и Винковаца, а у грађи РСАНУ у примерима из Крлеже и Б. Ћосића и говори да ни Ћопићев аугментатив *срондачити се* не мора бити Ћопићева творевина.

Оваквих потврда налазимо и за бројне друге лексеме, као нпр.: *поштетљив, позадружан, вучаран, велебиље, мртвоузица, талајати* итд. Међутим, за неке речи које су у речницима српског језика илустроване само Ћопићевим примерима¹³ нисмо нашли потврде у доступној грађи, као нпр.: *багрљавац, зашаптан* (свих шест примера за два значења јесу Ћопићеви), *чељадећи, новакиња* у значењу „скоро набављена домаћа животиња женског пола”, *измоћи* у значењу „подносити, трпети” итд. За њих би тек требало утврдити да ли су само ретке, недовољно засведочене лексеме, Ћопићеви покрајинизми или, можда ипак, његове својеврсне творевине.

Нема сумње да би у проучавању Ћопићеве лексике требало поћи од њеног сабирања у јединствено лексикографско дело, као и да би том послу знатно помогла израда речника Ћопићевог родног краја, који је очито богато извориште његовог језика.

3. Пре него што се приступи изради речника језика Б. Ћопића, потребно је, разуме се, израдити његову концепцију. То није задатак овога рада, али ћемо указати на неке моменте. Прво, морало би се одлучити колико ће се захватити у Ћопићеву лексику – хоће ли се радити потпуни речник, што је свакако захтевнији и дугорочнији, али вреднији поступак, или ће се по неком критеријуму бирати корпус. Од тога зависи ексерпција грађе – потпуна или селективна, а и начин дефинисања. Потпуна ексерпција је несумњиво боља, јер би се тада оставило ауторима да накнадно одлуче на основу грађе шта унети, а шта не (у селективној се могу превидети неки важни momenti, нпр. вишезначност неких лексема или значење предлога *осим* у примеру: „Куд ћу ја *осим* свога друштва?” итд.). Осим тога, на основу овако ексерпциране грађе могу се правити други речници – фреквенцијски, речник конкорданци итд.

¹³ У РМС су се поткрале неке грешке – један број примера је обележен као Ћопићев, а заправо не припада њему већ Ћоровићу (*пуста, спржаст, спртљати*) или Ћипику (*страхиво, чесмина, шињора*).

Треба одлучити да ли ће се речник посматрати као засебна целина или у односу на књижевни језик. Дакле, хоће ли се поједине речи или облици обележавати са дијал., нар.(одско), покр.(ајинско) и др., како би се квалификовало оно што није у складу са књижевнојезичком нормом (*шеница, вронт, дост, доћерати, скито, погино*). Које граматичке информације давати и колико њих? Како је Ћопићево дело у највећој мери писано књижевним језиком, овде не би требало да буде већих проблема и недоумица. Нема сумње да је добро ову лексику одредити према стандарднојезичкој норми – тиме јој је олакшан пут у књижевни језик. Питање је само колико има могућности – кадровских и материјалних – да се што исцрпније и обухватније представи Ћопићев језик.

4. На крају да додамо – свакако би требало радити прво електронску верзију речника, јер је доступнија, прегледнија и за научну и стручну употребу лакша, а од ње се увек може сачинити папирна.

Надам се да овај пројекат има велике изгледе на успех и да ће се наћи разумевања у Републици Српској да се са њим отпочне.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Данојлић 1981: Данојлић, Милован, Најбољи Ћопић, у: Идризовић, Мурис (ур.), *Критичари о Бранку Ћопићу*, Сарајево, 129–137.

Дешић 1990: Дешић, Милорад, Рјечници језика писаца, *Наш језик* XXVII/4–5, Београд, 288–294.

Павковић 2018: Павковић, Васа, Речници језика писаца у: М. Тешић, Р. Драгићевић, Н. Ивановић (ур.), *Српска лексикографија од Вука до данас*, Београд, 307–313.

Пешикан 1970: Митар Пешикан, *Наш књижевни језик на сто година послје Вука*, Библиотека Друштва за српскохрватски језик и књижевност СРС, Београд.

Радовић-Тешић 2009: Милица Радовић-Тешић, *С речима и речником*, Учитељски факултет, Београд.

Рамић 2017: Рамић, Никола, *Дијалекатска ријеч*, Крагујевац (у штампи).

Стијовић 2016: Стијовић, Рада, Дијалекатско и покрајинско у прозним делима Бранка Ћопића, у: Реметић, Слободан (ур.), *Ћопићево стољеће. Зборник радова поводом стогодишњице рођења*, Бања Лука, 361–370.

Тешић 1982: Тешић, Милосав, Речник језика писца у односу на општи речник, у: Ћупић Д. (ур.), *Лексикографија и лексикологија*, Београд – Нови Сад, 1982, 301–310.

Тошовић 2012: Тошовић, Бранко, Лексичка структура Ћопићевог приповиједања, у: Тошовић, Бранко (ур.), *Поетика, стилистика и лингвистика Ћопићевог приповиједања*, Грац–Бањалука, 295–340.

ИЗВОРИ

Речник српскохрватскога књижевног језика. Нови Сад – Загреб: Матица српска и Матица хрватска, I–III/ (1971–1976) Нови Сад: Матица српска, IV–VI.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ I–XX, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 1959–2017.

Стево Далмација, *Рјечник говора Поткозарја*, Бања Лука: Глас српски – Графика, 2004.

Стево Далмација, *Рјечник говора Срба западне Босне*, Бања Лука: Матица српска, Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, 2017.

Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika, Zagreb: Školska knjiga, 2015.

Rada Stijović

THE DICTIONARY OF THE LANGUAGE OF BRANKO ČOPIĆ

Summary

The needs to build a dictionary of the language of Branko Copic are multiple. First, his lexical and idiomatic extraordinary language, his rich and diverse lexicon need to be represented in sentences of the Serbian literary language; little known lexicon of his homeland also needs enrich the lexical treasury of the literary language.

The lexical corpus of the Serbian language must include all Serbian territories – from the far west to the far east. The language of Branko Copic is an extraordinary treasury from which the corpus will be filled from the west regions.

Language, and especially the lexicon of Branko Copic are insufficiently studied. Many words in literature, and in sentences, are qualified as his individual cre-

ation, as coins or as rare, non-spread words. However, documents show that they exist in Copic's place of birth or that they are used (that they were used by) other writers too.

Before the approaching of the production of the dictionary of the language of B. Copic, his conception needs to be produced. Certainly a dictionary of a complete lexical fund and complete excerption is the best solution. According to the opinion of the author of the paper the lexicon needs to be observed in relation to the literary linguistic norm and along with terms give a lot of grammatical data.

First, an electronic version of the dictionary should be made.